

ALEKSANDRA VIEREK*

Od obszarów zdegradowanych do obszarów chronionych – zielona turystyka w czarnym Bytomiu

Streszczenie. Prowadzona w Bytomiu od kilku wieków eksploatacja rud cynku, ołowiu i żelaza oraz węgla kamiennego negatywnie wpłynęła zarówno na stan środowiska i rzeźbę terenu, jak i na postrzeganie miasta przez jego mieszkańców i osoby przyjezdne. Zanieczyszczenie powietrza, wody i gleby, pogorszenie walorów estetycznych krajobrazu i zubożenie bioróżnorodności, liczne szkody górnicze oraz wynikające z tego uciążliwości – taki obraz Bytomia utrwalił się przez lata w świadomości ludzi. W artykule przedstawiono inne, mało znane, zielone oblicze miasta. Zdegradowane tereny poeksploatacyjne, z pomocą człowieka lub bez niej, bardzo szybko zajęła przyroda. Obecnie wiele z tych obszarów objęto ochroną prawną: jeden związany jest z ochroną obszarową (rezerwat przyrody), dwa kolejne – z ochroną indywidualną (stanowisko dokumentacyjne i trzy zespoły przyrodniczo-krajobrazowe). W artykule zwrócono uwagę na możliwości turystyczno-rekreacyjnego i edukacyjnego wykorzystania zrewitalizowanych i chronionych terenów zielonych miasta.

Słowa kluczowe: obszary zurbanizowane, degradacja, obszary chronione, formy ochrony przyrody, Bytom, województwo śląskie

1. Wprowadzenie

Bytom to jeden z najstarszych śląskich grodów, miasto szczycące się bogatą i długą historią sięgającą prawdopodobnie XI-XII w. Na skrzyżowaniu dwóch szlaków handlowych łączących Kraków ze Śląskiem oraz Morawy z Wielkopolską został wybudowany gród obronny i osada targowa. Pierwsze wzmianki o nich pochodzą z lat 1123-1125, kiedy w dokumentach pojawiają się opisy placu tar-

---

* Akademia Wychowania Fizycznego im. J. Kukuczki w Katowicach, Katedra Turystyki, e-mail: a.vierek@awf.katowice.pl, tel. 32 207 51 56.

gowego z dwiema karczmami. Właścicielami tych obiektów oraz wybudowanego w 1170 r. kościoła Św. Małgorzaty, byli benedyktyni z Tyńca. Prawdopodobnie ok. 1177 r. książę Kazimierz Sprawiedliwy odstąpił kasztelanię bytomską swemu chrześniakowi, księciu Kazimierzowi. Bytom przeszedł wówczas z Małopolski do Śląska (Ślęzak 1988: 1-12).

Późniejsza historia miasta była związana przede wszystkim z rozwojem górnictwa i hutnictwa. Pierwszy korzystny okres w dziejach Bytomia opierał się na handlu i górnictwie kruszczowym i trwał aż do XIV w. Poważny kryzys górniczy miasta przyszedł wraz z osiągnięciem w kopalniach „poziomu wodnego”. Znaczenie gospodarcze Bytom zaczął odzyskiwać dopiero na przełomie XVIII i XIX w. Po 1831 r. powstało wiele szybów kopalnianych cynku i galmanu oraz hut żelaza. Do pracy w kopalniach masowo sprowadzano robotników z całej Polski. Konieczne stało się wybudowanie dla nich osiedli robotniczych. W 1847 r. liczba mieszkańców miasta została oszacowana na 11 tys. Ponad 100 lat później, w wyniku kolejnej wzmożonej industrializacji, ich liczba wzrosła do ponad 200 tys.¹ Budowano kolejne osiedla i zespoły mieszkaniowe, przyłączano dzielnice (rys. 1), takie jak: Bobrek, Karb, Szombierki, Łagiewniki i Miechowice (w 1954 r.) oraz Radzionków i Stolarzowice (w 1975 r.)². Poza przemysłem ciężkim w mieście funkcjonowały inne zakłady: mięsne, fabryka lin i drutu, browar, elektrownia, dworce kolejowe, w tym kolei wąskotorowej, zajezdnia tramwajowa, oczyszczalnia ścieków i inne.

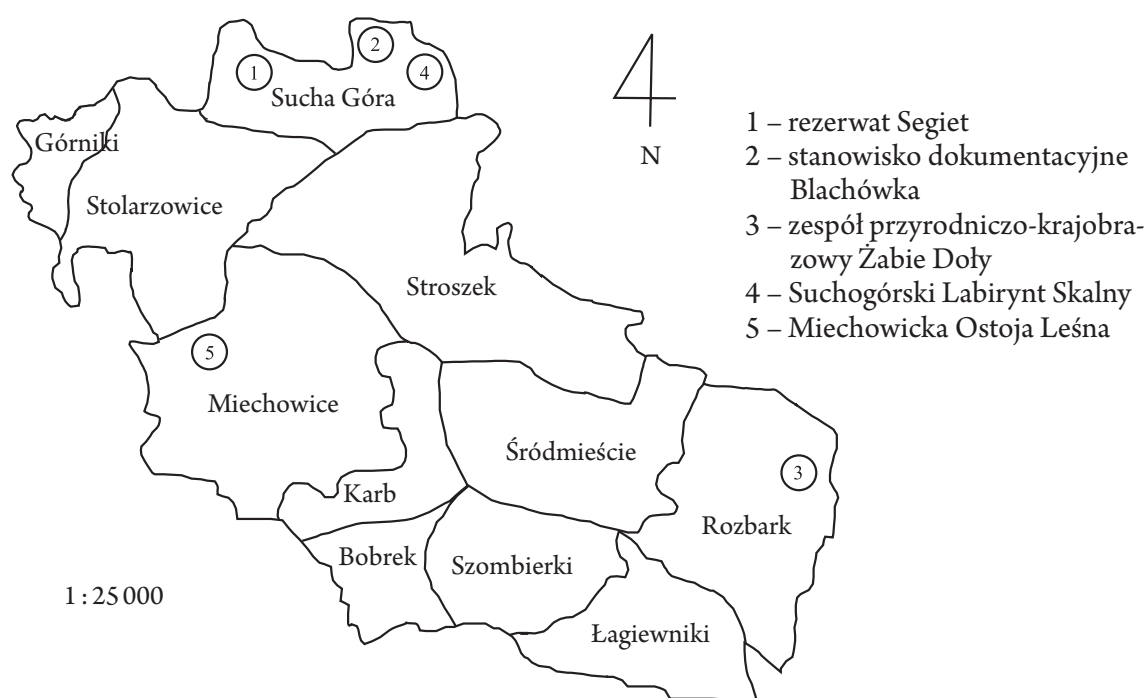
W wyniku przemian gospodarczych i społecznych, które miały miejsce pod koniec XX w., wiele zakładów, kopalń i hut, zwłaszcza tych o największym stopniu uciążliwości dla środowiska, zostało postawionych w stan likwidacji lub poddanych modernizacji. Lata rabunkowej gospodarki negatywnie odbiły się na stanie środowiska naturalnego, powietrzu, wodzie i glebie oraz rzeźbie terenu. Prowadzona przez kilkadziesiąt lat eksploatacja węgla kamiennego metodą na „zawał” spowodowała nieodwracalne i często katastroficzne skutki, widoczne zwłaszcza w infrastrukturze budowlanej i komunikacyjnej. Po 2000 r. masowo zaczęto wysiedlać miejscową ludność z dzielnic objętych największymi szkodami górniczymi, głównie z Karbia. Liczba ludności spadła wówczas do 159 tys.³ Pojawiające się i nagłaśniane w mediach informacje na temat stanu środowiska, szkód górniczych i problemów mieszkańców sprawiły, że miasto zaczęło postrzegać jako czarne, brudne i nie warte odwiedzenia.

Jednakże studiując historię miasta, zarówno tę odległą, jak i bardziej współczesną, można dostrzec inne aspekty jego rozwoju. Okazuje się, że Bytom jest

¹ Według danych GUS największa populacja została odnotowana w 1987 r. i wynosiła 239 tys. osób; www.psh.gov.pl/ [4.05.2015].

² Po referendum w 1998 r. odłączyła się dzielnica Radzionków (obecnie jest to osobna gmina).

³ Dane z 2014 r. według <http://slaskie.naszemiasto.pl/> [4.05.2015].

Rys. 1. Schematyczna mapa dzielnic Bytomia z zaznaczonymi obszarami chronionymi

Źródło: opracowanie własne.

znaczącym punktem nie tylko na przemysłowej mapie regionu. To także ośrodek kultury i miejsce wielu imprez kulturalno-rozrywkowych. W samym centrum miasta tradycja ściera się z nowoczesnością. Średniowieczny układ małych uliczek schodzących się na prostokątnym rynku, przebudowanym i znacząco powiększonym po II wojnie światowej, jest miejscem funkcjonowania licznych butików, nowoczesnych galerii i klimatycznych kawiarni. Dumą mieszkańców Bytomia jest mieszcząca się w zabytkowym, 110-letnim gmachu wybudowanym w stylu neoklasycystycznym Opera Śląska. Swą działalność zainaugurowała w czerwcu 1945 r., wystawiając *Halkę* – pierwszą powojenną operę w wolnej Polsce⁴. Jedną z najstarszych instytucji kulturalnych w regionie jest Muzeum Górnośląskie, które od ponad 100 lat⁵ gromadzi i udostępnia zwiedzającym eksponaty związane z archeologią, etnografią, geologią, przyrodą i historią Górnego Śląska. Obecnie w muzeum czynne są cztery wystawy stałe związane z bioróżnorodnością i ekosystemami naturalnymi regionu, historią życia ludu śląskiego w XIX i XX w. oraz zbiór malarstwa polskiego. Z bogatą ofertą wychodzi także Bytomskie Centrum

⁴ www.opera-slaska.pl [29.03.2015].

⁵ Początki muzeum sięgają 1910 r., kiedy grupa pasjonatów i miłośników miasta założyła Bytomskie Towarzystwo Historyczno-Muzealne i utworzyła lokalne, niewielkie wówczas, muzeum bazujące na prywatnych kolekcjach i zbiorach pamiątek miejskich i cechowych przekazanych przez magistrat bytomski.

Kultury, z cyklicznymi imprezami typu Teatromania czy Festiwal Kabaretowy „Dziwnie fajne”. Miłośnicy zabytkowych pojazdów i wozów militarnych od 10 lat, co roku w czerwcu, spotykają się na zlocie „Śląskie manewry”. Impreza przyciąga nie tylko stałych bywalców. Stała się już wizytówką miasta. Pojawiają się nowe samochody, nowy sprzęt i nowi kolekcjonerzy. Nie brak też mieszkańców i turystów ciekawych historycznych inscenizacji, paradnej musztry, pokazów broni i pojazdów wojskowych. Podobno przyjeżdżają też goście z zagranicy.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie jeszcze jednego, mało znanego oblicza miasta – zielonego z bogatym środowiskiem przyrodniczym oraz próba oceny stanu jego zagospodarowania pod kątem rekreacji i możliwości uprawiania turystyki przyrodniczo-edukacyjnej. Ważnym aspektem pracy jest też zwrócenie uwagi na ekologiczno-zdrowotne funkcje terenów zielonych, w tym obszarów prawnie chronionych, w gęsto zaludnionych aglomeracjach miejskich. Badania oparto na kwerendzie bibliotecznej i internetowej, a także analizie dokumentów: historycznych o mieście i współczesnych, m.in. wydawanych przez Urząd Miasta w Bytomiu, obowiązujących ustaw, uchwał i rozporządzeń prawnych oraz publikacji z dziedziny geoekologii. Na przełomie maja i czerwca 2015 r. przeprowadzono weryfikujące badania terenowe zwieńczone zebraną dokumentacją fotograficzną.

2. Zielone oblicze Bytomia

Przez ostatnie dziesięciolecie większość miast Górnego Śląska, w tym Bytom, była i jest postrzegana głównie przez pryzmat przemysłu ciężkiego, hut i kopalń. Jednak przemysłowe dziedzictwo nie odzwierciedla w pełni charakteru Bytomia. Jego zielone oblicze często zaskakuje samych mieszkańców, jak i osoby przyjezdne. Aż 20% powierzchni zajmują lasy, nie bez powodu nazywane „zielonymi płucami” Bytomia (Plan rozwoju Bytomia 2011). Poza walorami estetycznymi i rekreacyjnymi tereny zielone pełnią dodatkowe funkcje – zarówno społeczno-wychowawcze, jak i zdrowotno-ekologiczne. W kontekście zrównoważonego rozwoju wysoko uprzemysłowionych terenów zurbanizowanych ogromną rolę odgrywają obszary chronione. Na rzecz ich tworzenia przemawiają różne istotne motywy: ochronne, społeczno-wychowawcze, kulturowe i naukowe. Kwestie prawne regulują natomiast dwa podstawowe akty prawne obowiązujące w Polsce: ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. prawo ochrony środowiska (Dz.U. nr 62, poz. 627 z późn. zm.) oraz ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. nr 92, poz. 880 z późn. zm.). W rozumieniu tej ostatniej ochrona przyrody polega na „zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody [...] ożywionej i nieożywionej, krajobrazu, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień”.

Spośród występujących w Bytomiu form ochrony przyrody na uwagę zasługują: rezerwat przyrody Segiet, stanowisko dokumentacyjne Blachówka oraz trzy zespoły przyrodniczo-krajobrazowe: Żabie Doły, Suchogórski Labirynt Skalny oraz Miechowicka Ostoja Leśna (rys. 1). Wszystkie są nie tylko atrakcyjnymi terenami rekreacyjnymi, ale i miejscem edukacji przyrodniczej dla mieszkańców i osób przyjezdnych. Warto podkreślić, że obecnie chronione obszary to miejsca, które jeszcze kilkadziesiąt lat temu były przedmiotem gospodarki rabunkowej człowieka. Liczne ekosystemy i siedliska organizmów przyrody ożywionej uległy wówczas przekształceniom lub zostały całkowicie zniszczone, głównie ze względu na postępującą eksploatację kopalni mineralnych i energetycznych. Skutkiem degradacji siedlisk było zmniejszenie się liczebności i zanik gatunków flory i fauny oraz intensywne przekształcenia rzeźby terenu. Na przeobrażonych terenach, aktualnie niepodlegających ingerencji człowieka, zachodzą dziś procesy kształtowania się nowych układów biocenotycznych.

3. Rezerwat przyrody Segiet

Zgodnie z definicją podaną w ustawie o ochronie przyrody rezerwat przyrody „obejmuje obszary zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym, ekosystemy, ostoje i siedliska przyrodnicze [...] wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi”. Ze względu na przedmiot ochrony wyróżnia się m.in. rezerваты: leśne, florystyczne, faunistyczne, przyrody nieożywionej, kserotermiczne (stepowe), torfowiskowe, krajobrazowe, wodne. Zarówno w Polsce, jak i w samym województwie śląskim najwięcej jest rezerwatów leśnych (ok. 39% terenów objętych ochroną rezerwatową; Radziejowski 2011: 184).

Na pograniczu Bytomia i Tarnowskich Gór położony jest jeden z nich: rezerwat leśny Segiet. Pomysł utworzenia tu obszarowej ochrony przyrody sięga początku XX w. (zapiski podają rok 1908), jednak realizacji doczekał się dopiero w 1953 r. Na mocy zarządzenia ministra leśnictwa z dnia 27 kwietnia 1953 r. obszar dawnego lasu segieckiego porastającego najwyższe wzniesienie w okolicy (sięgająca 347 m n.p.m. Srebrna Góra) został objęty ochroną rezerwatową. Obecna powierzchnia rezerwatu wynosi 24,29 ha⁶. Przedmiot ochrony stanowi drzewostan bukowy powstały w drodze naturalnej sukcesji na terenie wyrobisk pokopalnianych. Rezerwat jest świadectwem górniczej przeszłości tych ziem: pofałdowany teren z licznymi antropogenicznymi obniżeniami, nieckami, zwałowiskami i warpami (tj. niewielkimi hałdami, kopcami) jest spadkiem po istnieją-

⁶ <http://przyroda.katowice.pl/pl/ochrona-przyrody/obiekty-ochrony-przyrody/rezerwaty-przyrody> [25.04.2015].

cych tu przed wiekami kopalniach srebra i ołowiu, z których wydobywano srebro kruszcowe, galenę⁷ oraz galmiany⁸. Pod górą przebiegały korytarze drażone przez górników kopalni węgla kamiennego „Fryderyk”. Po zaprzestaniu wydobywania wyrobiska stopniowo pokrył naturalny las z przewagą buków i domieszką jaworów, świerków, sosen i brzoź. Ze względu na dużą różnorodność gatunkową można wydzielić tu aż trzy ekosystemy leśne. Od strony południowej w składzie gatunkowym zespołu dominuje ciepłolubna buczyna storczykowa. Wiek drzew przyrodnicy określają na 130-150 lat. W bogatym runie pojawiają się konwalia majowa, barwinek pospolity, kopytnik i fiołek leśny. W północnej części rezerwatu przeważają stare, 150-letnie drzewa budujące kwaśną buczynę niżową. Pozostała część rezerwatu to ekosystem żyznej buczyny karpackiej.

Oprócz lasów, o wysokich walorach zdrowotnych i estetycznych, w Segiecie występują też rośliny będące pod ochroną, często uznawane za rzadkie: tojad dziubaty, obuwik pospolity, wawrzynek wilcze лыko, śnieżycy wiosenna, barwinek. Bogatą listę przyrody żywej uzupełniają: 60 gatunków ptaków, 25 gatunków ssaków oraz płazy i gady zamieszkujące niewielkie oczka wodne i rozliczne leśne i skalne zakamarki.

4. Stanowisko dokumentacyjne Blachówka

Stanowiskami dokumentacyjnymi zgodnie z ustawą o ochronie przyrody są „niewyodrębniające się na powierzchni lub możliwe do wyodrębnienia, ważne pod względem naukowym i dydaktycznym miejsca występowania formacji geologicznych, nagromadzeń skamieniałości lub tworów mineralnych, jaskinie lub schroniska podskalne wraz z namuliskami oraz fragmenty eksploatowanych lub nieczynnych wyrobisk powierzchniowych i podziemnych”. Szczególny charakter Bytomia, wynikający zarówno z warunków naturalnych (wyjątkowa budowa geologiczna i licznie występujące kopaliny), jak i górniczej przeszłości tych ziem (gospodarcze kilkusetletnie wykorzystanie bogactw naturalnych), sprawił, że jedno z nielicznych w województwie śląskim⁹ stanowisk dokumentacyjnych zlokalizowane jest właśnie tu. Na mocy rozporządzenia wojewody śląskiego z dnia 15 maja 2002 r. (Dz. Urz. woj. śl. nr 36/02, poz. 1320) 6-hektarowe wyrobisko

⁷ Galena to minerał o składzie chemicznym PbS (siarczek ołowiu). Stanowi najważniejszą rudę ołowiu (86,6% Pb) i główne źródło srebra (Mizerski i Sylwestrzak 2002: 63).

⁸ Galmiany to mieszaniny mineralne, utworzone głównie z węglanów cynku, rzadziej z krzemianu cynku. Do połowy XIX w. stanowiły jedyne źródło cynku (Mizerski i Sylwestrzak 2002: 63).

⁹ Obecnie w województwie śląskim jest zaledwie 8 prawnie chronionych stanowisk dokumentacyjnych.

powierzchniowe dolomitu¹⁰ i obszar poeksploatacyjny kamieniołomu zostały objęte indywidualną formą ochrony przyrody jako stanowisko dokumentacyjne Blachówka. Kamieniołom zakończył eksploatację w 1990 r.; miejsce człowieka zastąpiła wówczas szybko wkraczająca przyroda z dominacją drzew iglastych. Nagie skały z cienką warstwą niedojrzałej jeszcze gleby porastają obecnie: narecznica samcza, orlica, dziewięciśń bezłodygowy i dziurawiec. Obszary mocno nasłonecznione i zaciszne zasiedlają rośliny kserotermiczne.

Teren charakteryzuje się ostro zapadającymi się, stromymi ścianami skalnymi z dobrze zachowanymi warstwami geologicznymi, z licznymi zagłębieniami niekiedy wypełnionymi wodą. Potężne, kilkudziesięciometrowe dolomitowe zbocza nie są bezpiecznym miejscem do popołudniowych czy niedzielnych spacerów. Z uwagi na to stanowisko można oglądać tylko ze specjalnie przygotowanych tarasów widokowych.

Ustawa o ochronie przyrody zabrania uprawiania wspinaczki skałkowej na stanowiskach dokumentacyjnych. Niemniej warto wiedzieć, że skały dolomitowe nie są dobrym do tego miejscem. Ich charakterystyczna „cukrowa” struktura powoduje, że są bardzo kruche i często odłamują się pod naporem ręki lub nogi.

Na zboczach Blachówki, przy dnie wyrobiska znajdują się wejścia do podziemi tarnogórsko-bytomskich, czyli dawnych sztolni górniczych. Drażone przez blisko 800 lat nieprzerwanie od XII w., stanowią obecnie jeden z największych na świecie, długi na 300 km, system podziemnych korytarzy. Wewnątrz znajdziemy elementy i struktury typowe dla jaskiń krasowych: pokrywające duże powierzchnie skał i spągi korytarzy polewy kalcytowe, formy naciekowe, draperie skalne czy małe stalaktyty rurkowe (tzw. makarony) i sople. Wszystkie zbudowane są z krystalicznego kalcytu bądź związków żelaza i mleka wapiennego. Ze względu na krótki, zaledwie kilkusetletni, czas powstawania są one jeszcze słabo wykształcone. Dopiero za kilka tysięcy lat przybiorą kształt i stopień rozwoju znany obecnie z jaskiń w Jurze Krakowsko-Częstochowskiej. Specyficzny mikroklimat podziemnych korytarzy sprawił, że zamieszkują je, będące pod ochroną, nietoperze¹¹. W trosce o te ssaki wejście do podziemi zostało zakratowane, a cały obszar podziemi, decyzją Komisji Europejskiej, zatwierdzono i objęto ochroną siedliskową w ramach programu Natura 2000¹². W 2015 r. do Komitetu ds. Światowego Dziedzictwa Kulturowego trafił wniosek o wpisanie tarnogórsko-bytomskich

¹⁰ Dolomit to minerał o wzorze chemicznym $\text{CaMg}(\text{CO}_3)_2$ będący głównym składnikiem skały osadowej o takiej samej nazwie. Skała dolomitowa wykorzystywana jest wszechstronnie, jako: materiał budowlany, dekoracyjny, tłuźen drogowy, składnik do produkcji materiałów ogniotrwałych, nawozów rolniczych, ale też w farmakologii, jako główny dostarciciel magnezu i wapnia w postaci suplementów.

¹¹ Według badań prowadzonych m.in. przez Kłysa (1994) jest to miejsce zimowania 8 gatunków nietoperzy.

¹² <http://obszary.natura2000.org.pl/> [25.05.2015].

podziemi na listę UNESCO. Obecnie znajduje się na niej 14 obiektów z Polski; żaden nie pochodzi z Górnego Śląska.

5. Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe

W celu ochrony wyjątkowych fragmentów krajobrazu naturalnego i krajobrazu kulturowego oraz ze względu na wyjątkowe walory widokowe i estetyczne wyznacza się zespoły przyrodniczo-krajobrazowe (według ustawy o ochronie przyrody). Spośród 20 powołanych w granicach województwa śląskiego aż trzy występują w obrębie Bytomia.

Jako pierwszy objęty ochroną został, powołany na mocy rozporządzenia wojewody śląskiego z dnia 28 października 2002 r. (Dz. Urz. woj. śl. nr 79/02, poz. 2813) kompleks stawów, nieużytków oraz gruntów rolnych położony pomiędzy aglomeracjami miejskimi Bytomia i Chorzowa zwany Żabimi Dołami. Powierzchnia chronionego zespołu wynosi 217,66 ha. Pierwotny krajobraz tego miejsca bezpowrotnie zmieniła górnicza działalność człowieka prowadzona nieprzerwanie od XII w. Zalegające w podłożu rudy cynku i ołowiu oraz węgiel kamienny wydobywany głównie metodą podziemnej eksploatacji doprowadził do powstania wielu zapadlisk, lejów i niecek, stale pogłębianych, zwłaszcza po zakończeniu wydobywania pod koniec XX wieku. W obniżeniach terenu stopniowo gromadziła się woda, zarówno gruntowa, jak i opadowa, tworzyły się podmokłe bagna, stawy i większe zbiorniki wodne, które w wyniku naturalnej sukcesji przyrodniczej zarastały roślinnością wodną, bagienną i łąkową. Sukcesję naturalną wspomagał człowiek, sadząc na brzegu zbiorników drzewa lubiące wilgoć, czyli wierzby i topole. Wieloletnie nagromadzenie roślin przywodnych, drzew i krzewów stało się miejscem gniazdowania wielu gatunków ptaków wodno-błotnych, często chronionych i rzadkich na terenie województwa śląskiego, a nawet kraju. Obecnie obszar ten, ze 129 gatunkami ptaków, w tym 76 gatunkami lęgowymi, zalicza się do miejsc cennych ornitologicznie¹³.

Kolejny zespół przyrodniczo-krajobrazowy – Suchogórski Labirynt Skalny – jak większość obecnych w Bytomiu obszarów chronionych ma pochodzenie pokopalniane. Ponad 19 ha powierzchni stanowią pogórnice wyrobiska, grzędy skalne, doliny i grzbiety, wąwozy czy kopce ze starymi sztolniami, na których ukształtowały się ciekawe zbiorowiska roślinne i zwierzęce. Na mocy uchwały Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 27 maja 2008 r. (Dz. Urz. woj. śl. nr 130/08, poz. 2520) obszar objęto ochroną prawną. Do początków XX w. eksploatowano

¹³ www.bytom.pl/zespol-przyrodniczo-krajobrazowy-zabie-doly [20.04.2015].

tu metodą odkrywkową limonit¹⁴ i dolomit. Bogata szata roślinna, która pokryła ślady dawnej działalności człowieka, z dominacją drzew liściastych typu klon, lipa, jawor, grab, brzoza i niewielką domieszką sosny pospolitej i modrzewia europejskiego, stała się siedliskiem równie bogatej fauny, jak i miejscem wypoczynku i bliskiego kontaktu mieszkańców z ciekawą przyrodą.

Jako ostatnia na liście obszarów chronionych wpisana została Miechowicka Ostoja Leśna, granicząca od wschodu z dzielnicą Bytom-Miechowice, a od strony zachodniej z potokiem Rokitnica w dzielnicy mieszkaniowej Zabrze. Na mocy uchwały Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 25 stycznia 2012 r. (Dz. Urz. woj. śl. 2012, poz. 1052) stworzono tu zespół przyrodniczo-krajobrazowy o powierzchni 305,6 ha¹⁵, którego podstawowym celem jest zachowanie fragmentu terenów leśnych, oczek wodnych i polan śródleśnych ze względów naukowych, dydaktycznych i krajobrazowych oraz z uwagi na licznie występujące na tym obszarze siedliska chronionych i rzadkich gatunków roślin i zwierząt¹⁶.

Historia lasów bytomskich jest długa i burzliwa. Przed wieloma wiekami, kiedy rozpoczęto eksploatację zasobów naturalnych regionu, drzewa masowo wycinano, aby zapewnić łatwiejszy dostęp do zalegających w podłożu rud cynku, ołowiu i żelaza. Proceder ten trwał nieprzerwanie od XIV w. do 1812 r., kiedy wieś i otaczający ją las zakupił Ignacy Domes. Pięć lat później, w 1817 r. rozpoczął on budowę pałacu. Jego późniejsi właściciele, rodzina Wincklerów, stworzyli wokół pałacu park leśny. W 1926 r. park wraz z pałacem przejęło miasto. Ówczesne niemieckie władze szybko doceniły przyrodnicze walory tego miejsca i w 1929 r. ustanowiły ochronę prawną. Po wojnie Miechowicki Las został włączony do leśnego pasa ochronnego GOP. Rabunkowa polityka i proceder wycinania drzew został zakończony. Obecna ochrona prawna tego miejsca obejmuje m.in. zakaz niszczenia, uszkodzania, przekształcania obszaru, wykonywania prac ziemnych zniekształcających rzeźbę terenu, dokonywania zmian stosunków wodnych, umieszczania tablic reklamowych (według ustawy o ochronie przyrody).

Miechowicka Ostoja Leśna posiada unikalne walory estetyczno-przyrodnicze i historyczne. Zachowały się tu nie tylko elementy rzeźby terenu przypominające o działalności górniczej. Obecne są też ruiny XIX-wiecznej posiadłości pałacowej rodziny Wincklerów, kamienne ławy (m.in. z wygrawerowanym napisem i datą: „RosenBank 1888 r.”) oraz kamienne kręgi, prawdopodobnie służące do wypoczynku w cieniu parkowych drzew. Dawni właściciele, tworząc tu park leśny, sprowadzili wiele krzewów i drzew z odległych rejonów świata, które znalazły

¹⁴ Limonit, inaczej żelaziak brunatny, to mieszanina minerałów o wzorze chemicznym $Fe_2O_3 \cdot nH_2O$. Tworzy porowate i zbite masy o barwie czerwonej, brunatnej i ochrowożółtej. Stanowi ważną gospodarczo rudę żelaza (Mizerski i Sylwestrzak 2002: 107).

¹⁵ W 2004 r. do Rady Miasta trafiła petycja mieszkańców z propozycją ochrony terenów leśnych.

¹⁶ www.przyroda.katowice.pl/pl/ochrona-przyrody/obiekty-ochrony-przyrody/zespoly-przyrodniczo-krajobrazowe [30.04.2015].

w Miechowicach doskonale warunki do rozwoju i zdołają ten obszar do dziś: tulipanowiec amerykański, choina kanadyjska, sosna wejmutka, cyprysik Lawsona, świerk syberyjski i wiele innych mniej lub bardziej egzotycznych roślin. W zielonych zakamarkach mieszkają zaś sarny, dziki, wiewiórki, kuny, liczne gady, płazy i ptaki.

6. Znaczenie obszarów chronionych na terenach zurbanizowanych

Miasto w ponad dwumilionowej konurbacji górnośląskiej potrzebuje atrakcyjnych terenów zielonych, gdzie można wypocząć na łonie natury, delektując się w ciszy pięknem przyrody. Wypoczynek powinien być połączony z regeneracją sił fizycznych i psychicznych organizmu, a procesy takie najpełniej zachodzą w środowisku przyrodniczym w otoczeniu wolnym od zgiełku miasta oraz zanieczyszczeń komunalnych i przemysłowych.

Enklawy zieleni i obszary chronione na terenach o wysokim stopniu uprzemysłowienia i urbanizacji pełnią rozmaite funkcje. Ich ekologiczne i prozdrowotne aspekty wiążą się z:

- równoważeniem składu atmosferycznego (produkcja tlenu przy jednoczesnym wiązaniu CO₂, filtracja i usuwanie zanieczyszczeń, wychwytywanie pyłów zawieszonych i metali ciężkich);
- regulacją warunków klimatycznych (obniżenie temperatury¹⁷, tłumienie wiatrów, stabilizacja wilgotności i obiegu wody, cyrkulacja atmosferyczna);
- tłumieniem hałasów, przywracaniem właściwej, ujemnej jonizacji powietrza atmosferycznego;
- tworzeniem miejsc do rozwoju i życia wielu cennych, rzadkich gatunków fauny i flory (wzbogacanie bioróżnorodności).

Dominujące na obszarze Bytomia lasy bukowe mają duże walory zdrowotne. Charakteryzują się wysoką produkcją tlenu (rzędu 15-25 t/ha/rok) i równie wysoką produkcją ozonu (średnio od 0,007 do 0,015 mg/cm³). Jonizacja powietrza w warstwie rekreacyjnej wynosi około 1000-1800 jł/cm³. Ogólna gęstość aeroplanktonu i bakterii nie jest wysoka – przeważają pyłki i cząsteczki roślin wyższych oraz zarodniki grzybów. Buczyny mają silne działanie filtracyjno-detoksykacyjne. Dotyczy to zwłaszcza absorpcji pyłów (pochłaniają je w ilości do 70 t/ha/rok) i metali ciężkich, co ma ogromne znaczenie w miejscach, gdzie dochodzi do kumulacji zanieczyszczeń powietrza z wielu źródeł. W nieco mniejszym stop-

¹⁷ Na obszarach o zwartej zabudowie miejskiej temperatura może podnieść się w najbardziej upalne dni w roku nawet o 4,5 do 5°C.

niu tłumiony jest wiatr (ok. 50% na 100 m) i hałas (średnio 5-10 dB na 50 m od źródła). W powietrzu wytwarzanym przez zbiorowiska drzew bukowych występuje znaczne stężenie substancji bakteriobójczych i zdecydowanie mniejsze grzybobójczych, dlatego nadają się one do wypoczynku wszystkich grup wiekowych, bez względu na stan zdrowia (jedynym przeciwwskazaniem może być obecność alergenów, zwłaszcza włośnią). Chłonność naturalna lasów bukowych jest średnia, rzędu 8-10 osób/ha/dzień (Krzymowska-Kostrowicka 1997: 188-190). Lasy te mogą być wykorzystane jako tereny spacerowe, miejsca rekreacji ruchowej i turystyki przyrodniczej, z zachowaniem podstawowej zasady przemieszczania się turystów i spacerowiczów tylko po wyznaczonych szlakach i ścieżkach.

Kompleks roślinności wokół Żabich Dołów można zaliczyć do ekosystemu łągów wierzbowo-topolowych. Ich ekologiczno-zdrowotne znaczenie nie jest duże. Jak dotąd nie zbadano w nich produkcji ozonu, słabo rozpoznany jest skład chemiczny fitoerozoli (substancji lotnych wydzielanych przez rośliny). Niemniej w zaroślach tego typu przeważają korzystnie działające na organizm jony ujemne i produkowana jest duża ilość tlenu, rzędu 15-30 t/ha/rok (Krzymowska-Kostrowicka 1997: 199-200). Właściwości bioterapeutyczne łągów są korzystne i polegają na stymulowaniu naturalnej odporności organizmu. Ilość aeroplanktonu jest zmienna i zależna od pór roku i warunków pogodowych. Wiosną i latem przeważają pyłki drzew i roślin zielnych, co może być zjawiskiem niekorzystnym dla alergików. Lasy topolowo-wierzbowe w nieco mniejszym stopniu hamują prędkość wiatru (w granicach 50% w odległości 15-25 m od brzegu zarośli), ale znacząco tłumią hałas (od 20 do 60 db na 50 m od źródła). Co prawda ich właściwości filtracyjne i detoksykacyjne są słabo rozpoznane, ale w obszarach zurbanizowanych o wysokim stopniu zanieczyszczenia pochodzenia przemysłowego, komunalnego i komunikacyjnego każde, nawet najmniejsze działanie oczyszczające powietrze ma istotne znaczenie zdrowotne dla mieszkańców.

Z funkcji społeczno-wychowawczych obszarów chronionych najważniejsze są edukacyjne aspekty środowiska przyrodniczego realizowane poprzez ścieżki przyrodniczo-dydaktyczne, które pozwalają na eksponowanie i zwracanie powszechniej uwagi na walory przyrody ożywionej, nieożywionej oraz materialne wytwory kultury człowieka.

7. Zagospodarowanie turystyczno-rekreacyjne przemysłowych terenów Bytomia

Liczne tereny zielone Bytomia można odwiedzać w różny sposób: pieszo bądź na rowerze (fot. 1). Innym sposobem może być podróż zabytkową kolejką wąskotorową. To jedna z najstarszych w Europie, działająca nieprzerwanie od XIX w.,

Fot. 1. Fragment ścieżki rowerowej prowadzącej w rejonu stanowiska dokumentacyjnego Blachówka. Po lewej stronie: odsłonięcie skał dolomitowych (2015 r.) (fot. Marta Vierek)

czyli od ponad 150 lat, linia wąskotorowa (prześwit torów 785 mm) łącząca Bytom z Miasteczkiem Śląskim. Kiedyś była to kolejka przemysłowa, którą transportowano liczne dobra na potrzeby śląskich kopalń i hut. Po okresie restrukturyzacji zmieniła ona swój charakter. Sezonowy ruch turystyczny zainaugurowano w 1994 r. na trasie o długości 40 km: Chorzów – Bytom – Miasteczko Śląskie. Wraz z kryzysem przemysłu ciężkiego i takich instytucji, jak Polskie Koleje Państwowe, stopniowo wyłączano z użytku niektóre odcinki. Pozostawione bez opieki ulegały niszczeniu. W październiku 2001 r. postawiono w stan likwidacji Dyрекcję Kolei Dojazdowych wraz z bytomskim oddziałem zamiejscowym. Trasa turystyczna przestała istnieć (Klajmon 2007: 152-153). Dzięki osobistemu zaangażowaniu członków Stowarzyszenia Górnośląskich Kolei Wąskotorowych wyremontowano, posprzątało i odbudowano znaczną część torowisk. W maju 2005 r. Stowarzyszenie uzyskało wymaganą licencję na przewóz osób¹⁸. Obecnie krótsza, 24-kilometrowej długości trasa od 10 lat znów wiedzie turystów przez różnicowany krajobrazowo region Górnego Śląska. Widoki za oknem zmieniają się jak w kalejdoskopie: przemysłowo-miejski obszar Bytomia, rejon dawnego wydobywania kopaliny z obecnie nieczynnym kamieniołomem dolomitu Blachówka, zielone, urokliwe tereny rezerwatu leśnego Segiet, kolejne pokopalniane tereny i węzły kolejowe w Tarnowskich Górach, znów zielone lasy i błękitny zalew Na-

¹⁸ www.gornyslask.net.pl/miejsca/kolejka-waskotorowa-bytom-miasteczko/ [25.05.2015].

kło-Chechło. Podróż kolejką jest nie tylko sposobem na dotarcie do celu, to także podróż przez historię i kulturę tych ziem.

Uzupełnieniem oferty kolei wąskotorowej i niewątpliwą atrakcją jest kursująca w okresie letnim tramwajowa linia turystyczna nr 38 (z wagonami z 1949 i 1951 r.), pozwalająca pasażerom przenieść się w czasie i zasmakować podróży tramwajem sprzed ponad pół wieku (Staszewska-Ludwiczak 2005: 223)¹⁹. Wagony wzorowane na niemieckich wojennych wozach tramwajowych mają szerokie pomosty i drzwi ułatwiające ewakuację. Zostały zmodernizowane na początku 2001 r., dostosowane do obecnych norm bezpieczeństwa (m.in. dodano oświetlenie awaryjne, hamulce bezpieczeństwa, elektryczny dzwonek) i dopuszczone do ruchu turystycznego.

W Bytomiu krzyżuje się bądź zaczyna przebieg aż pięciu oznakowanych szlaków turystycznych: czerwony Szlak Husarii Polskiej o długości ponad 155 km; rozpoczynający się w Bytomiu niebieski Szlak Powstańców Śląskich o długości 192 km; żółty Szlak im. Zygmunta Kłęczczyńskiego²⁰ i niebieski, o blisko 100 km długości Szlak Tysiąclecia. Na najnowszym, oficjalnie otwartym w 2006 r., Szlaku Zabytków Techniki umieszczono dwa obiekty z Bytomia: wspomnianą kolej wąskotorową oraz elektrociepłownię „Szombierki”. Wzdłuż granic miasta biegnie, oznaczony kolorem czarnym, Segiecki Szlak Turystyczny o długości 12 km, rozpoczynający się w rezerwacie Segiet.

Na uwagę zasługują też krótkie, kilkukilometrowe szlaki spacerowe: czerwony „Bytom – szlakiem tradycji i kultury” oraz krótszy, zielony „Spacer po Starym Mieście”. W bytomskich obszarach chronionych pojawiają się liczne dobrze oznaczone ścieżki dydaktyczne: „Ciekawe drzewa Lasu Bytomskiego”, „Las Segiecki”, „Na Garbie Tarnogórskim”, „Nietoperze Śląska”. Uwagę zwracają starannie wykonane i dobrze zachowane tablice informacyjne (fot. 2).

Pod koniec 2012 r. odbyło się oficjalne otwarcie nowej ścieżki przyrodniczej zlokalizowanej w Miechowskim Zespole Przyrodniczo-Krajobrazowym: „Ścieżkami Miechowskiej Ostoi Leśnej”²¹.

W bezpośrednim sąsiedztwie stanowiska dokumentacyjnego Błachówka i rezerwatu Segiet, w części dawnego kamieniołomu, staraniem prywatnego inwestora w 2002 r. otwarto całoroczny ośrodek sportowo-rekreacyjny Dolomity Sportowa Dolina (fot. 3). Początkowo działalność obiektu i wybudowana infrastruktura obejmowały kompleksowy wypoczynek na świeżym powietrzu: bardzo dobrze zorganizowane i utrzymane stoki narciarski i saneczkowy oraz trasy snowboardowe z oświetleniem i sztucznym naśnieżaniem (a latem trasą igielitową),

¹⁹ Informacje na temat rozkładu jazdy i trasy linii tramwajowej: <http://turystyczna.kmtm.org.pl/?p=linia38> [12.05.2015].

²⁰ Krótki, mający zaledwie 12 km długości szlak rozpoczynający się w Bytomiu przy stacji kolejowej Północnej, a kończący w Zabrze. Nazwany imieniem współzałożyciela oddziału PTTK w Bytomiu.

²¹ <http://ostoja.miechowice.info> [22.05.2015].

Fot. 2. Tablica informacyjna znacząca początek ścieżki dydaktycznej „Na Garbie Tarnogórskim”. Z prawej strony tablica z regulaminem zachowania się na ścieżce „Nietoperze Śląska” (2015 r.) (fot. Marta Vierek)

Fot. 3. Ośrodek sportowo-rekreacyjny Dolomity Sportowa Dolina. Na drugim planie czynna baza gastronomiczno-noclegowa z atrakcjami typu „mini-zoo” oraz fragment nieczynnego w lecie stoku narciarskiego (2015 r.) (fot. Marta Vierek)

boiska do siatkówki, obiekty gastronomiczne i miejsca noclegowe. W planach było wybudowanie kortów tenisowych, hali do badmintonu i squasha oraz pola golfowego. Obiekt miał szansę stać się modelowym przykładem dobrze zagospo-

Fot. 4. Oznakowanie ścieżek rowerowych na Szlaku Gwarków. Stowarzyszenie Trasy Rowerowe w Tarnowskich Górach wytyczyło rowerowy szlak biegnący w kierunku lasu segieckiego wzdłuż bytomskiej Blachówki (2015 r.) (fot. Marta Vierek)

darowanej przestrzeni przemysłowej, wolnej od wielkokubaturowych zabytków postindustrialnych, na potrzeby turystyki i rekreacji. Stan obecny, w mojej ocenie, jest zaledwie dobry. Obiekt daje możliwość uprawiania narciarstwa, ale tylko w sezonie zimowym. W cieplejszych porach roku pozostały dobrze zachowane i dobrze oznaczone liczne ścieżki rowerowe (fot. 4) i spacerowe otaczające ośrodek i wkraczające w zielone obszary chronione, a także funkcjonująca baza gastronomiczna i noclegowa.

8. Podsumowanie

W każdej formie ochrony przyrody działalność rekreacyjna i turystyczna jest ograniczona przepisami prawnymi i zakazami związanymi z priorytetem ochrony przyrody żywej i nieożywionej. Zgodnie z prawem pod ochroną znajdują się zwierzęta, dlatego nie można w takich miejscach hałasować, aby ich nie płoszyć. Nie wolno niszczyć i zrywać roślin, owoców i grzybów, wywozić gleby czy grabić ściółki. Nie wolno też zbierać skał i minerałów. Ruch pieszy i rowerowy dozwolony jest tylko po wyznaczonych ścieżkach, niedozwolone jest zaś poruszanie się samochodami i innymi pojazdami silnikowymi. Nie wolno palić ognisk ani papierosów czy grillować. Obowiązuje bezwzględny zakaz wysypywania bądź wylewania jakichkolwiek odpadów komunalnych i przemysłowych. Na bada-

nym terenie wszelkie zakazy są jasno sformułowane na tablicach informacyjnych (fot. 2). Oczywiście dla wielu są to tylko puste słowa, bo bytomskie obszary chronione, zapewne podobnie jak i inne na terenie kraju, są odwiedzane przez wandalów – ślady po dzikich ogniskach, śmieci rozmaitego pochodzenia „witają” spacerowiczów w różnych miejscach. Trudno bagatelizować takie zachowanie. Ale na analizowanych terenach chronionych ważne są przede wszystkim działania podejmowane zarówno przez naukowców, ekologów, decydentów, jak również inicjatywy społeczności lokalnej. Można zauważyć, że promocja terenów zielonych i upowszechnianie aktywnego trybu życia na tym obszarze odbywa się w sposób kompleksowy. Na uwagę zasługują wydane w ostatnich latach książki i przewodniki, dofinansowane m.in. przez Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (np. *Miechowice i okolice. Przyroda i zabytki* autorstwa Edwarda Wieczorka i Leonarda Kłosa) oraz dofinansowane w ramach konkursu Śląskiej Organizacji Turystycznej (np. *Bytom i okolice* Edwarda Wieczorka i Leonarda Kłosa czy *Spacerem po Bytomiu* Anny i Tomasza Śmiałków oraz Macieja Dronia). Co ważne, wszystkie pozycje dostępne są również w wersji elektronicznej.

W ramach promocji miasta i terenów zielonych w 2012 r. zrealizowano dwa krótkometrażowe filmy (dofinansowane z WFOŚiGW), które w korzystnym świetle przedstawiają walory turystyczno-rekreacyjne wcześniej zdegradowanych, a obecnie chronionych terenów Bytomia²². Wspólne działania m.in. Wydziału Ekologii Urzędu Miejskiego, Stowarzyszenia „Nasze Miechowice”, Miechowskiego Towarzystwa Przyrodniczego, oddziału PTTK, Nadleśnictwa Brynek i Muzeum Miechowic doprowadziły do uruchomienia strony internetowej Miechowskiej Ostoi Leśnej, na której znaleźć można artykuły na temat przyrody i historii obszaru. Opracowano też internetową mapę ścieżek przyrodniczo-edukacyjnych. W terenie zaś ścieżki zyskały nowe tablice i oznakowanie.

Przedstawione w skrócie formy ochrony przyrody w mieście, stan ich zagospodarowania oraz wielokierunkowa promocja terenów zielonych przez Radę Miasta, liczne stowarzyszenia i samych mieszkańców pozwalają stwierdzić, że Bytom powoli tworzy swój nowy produkt turystyczny – zieloną turystykę. Wydaje się, że jej mocną stroną powinno być wyraźne podkreślenie i porównanie zdegradowanego kiedyś środowiska naturalnego ze stanem obecnym. Niewątpliwym walorem jest pokazanie wcześniejszego charakteru miasta, promocja własnego dziedzictwa i walka ze stereotypami. Zdecydowanym atutem produktu, wpisującym się we współczesne trendy w turystyce i rekreacji, jest jego powiązanie z turystyką aktywną (ścieżki rowerowe, piesze) i przyrodniczo-poznawczą (ścieżki dydaktyczne), w tym kształtowanie tożsamości kulturowej dzieci, młodzieży oraz osób starszych.

²² www.bytom.pl [15.05.2015].

Literatura

- <http://obszary.natura2000.org.pl/> [25.05.2015].
- <http://ostoja.miechowice.info> [22.05.2015].
- <http://przyroda.katowice.pl/pl/ochrona-przyrody/obiekty-ochrony-przyrody/rezerwaty-przyrody> [25.04.2015].
- <http://przyroda.katowice.pl/pl/ochrona-przyrody/obiekty-ochrony-przyrody/zespoły-przyrodniczo-krajobrazowe> [30.04.2015].
- <http://slaskie.naszemiasto.pl/> [4.05.2015].
- <http://turystyczna.kmtm.org.pl> [12.05.2015].
- Klajmon B. (2007), Bytom – potencjalne możliwości turystyki przemysłowej, w: T. Burzyński (red.), *Dziedzictwo kultury przemysłowej jako szansa rozwoju kultury europejskiej*, Katowice: Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa.
- Kłys G. (1994), Podziemia tarnogórskie – największe zimowisko nietoperzy (chiroptera) na Górnym Śląsku, *Rocznik Muzeum Górnośląskiego. Przyroda*, 14: 27-31.
- Krzymowska-Kostrowicka A. (1997), *Geoekologia turystyki i wypoczynku*, Warszawa: WN PWN.
- Mizerski W., Sylwestrzak H. (2002), *Słownik geologiczny*, Warszawa: WN PWN.
- Plan rozwoju Bytomia na lata 2011-2015 (2011), Bytom: Urząd Miejski w Bytomiu.
- Radziejowski J. (2011), *Obszary chronionej przyrody. Historia, stan obecny, wyzwania przyszłości*, Warszawa: Wszechnica Polska, Szkoła Wyższa Towarzystwa Wiedzy Powszechnej.
- Rozporządzenie nr 19/2002 z dnia 15 maja 2002 r. wojewody śląskiego, Dz. Urz. woj. śl. nr 36/02, poz. 1320.
- Rozporządzenie nr 49/2002 z dnia 28 października 2002 r. wojewody śląskiego, Dz. Urz. woj. śl. nr 79/02, poz. 2813.
- Staszewska-Ludwiczak A. (2005), Tramwaj nr 38 w Bytomiu jako uzupełnienie oferty turystyki przemysłowej, w: T. Burzyński, M. Łabaj (red.), *Dziedzictwo przemysłowe jako atrakcyjny produkt dla turystyki i rekreacji. Doświadczenia krajowe i zagraniczne*, Katowice: Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa.
- Ślęzak W. (1988), *Chronologiczny wykaz najważniejszych wydarzeń z dziejów Bytomia*, Bytom: Urząd Miejski w Bytomiu.
- Śmiałek A., Śmiałek T., Droń M. (2013), *Spacerem po Bytomiu*, Bytom: Urząd Miejski w Bytomiu.
- Uchwała nr XXIII/321/12 z dnia 25 stycznia 2012 r. Rady Miejskiej w Bytomiu, Dz. Urz. woj. śl. 2012, poz. 1052.
- Uchwała nr XXVIII/385/08 z dnia 27 maja 2008 r. Rady Miejskiej w Bytomiu, Dz. Urz. woj. śl. nr 130/08, poz. 2520.
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, Dz. U. nr 92, poz. 880 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. prawo ochrony środowiska, Dz. U. nr 62, poz. 627 z późn. zm.
- Wieczorek E., Kłos L. (2013a), *Miechowice i okolice. Przyroda i zabytki*. Bytom: Urząd Miejski w Bytomiu.

Wieczorek E., Kłos L. (2013b), *Bytom i okolice*. Bytom: Urząd Miejski w Bytomiu.
www.bytom.pl [15.05.2015].
www.bytom.pl/zespol-przyrodniczo-krajobrazowy-zabie-doly [20.04.2015].
www.gornyslask.net.pl/miejsca/kolejka-waskotorowa-bytom-miasteczko [25.05.2015].
www.opera-slaska.pl [29.03.2015].
www.psh.gov.pl/ [4.05.2015].

From degraded to protected areas – the green tourism in black Bytom

Abstract. The exploitation of natural resources (mining, metallurgy of iron and non-ferrous metals as zinc, lead, and dolomites), that had lasted in the Bytom city for many centuries, resulted in both the transformation of many elements of the natural landscape and the perception on the city by the locals and incomers. Air, water, and soil pollution, worsening aesthetic landscape and impoverishment of biodiversity, numerous mining damages and the ensuing nuisance, is a picture of Bytom perpetuated over the years in the consciousness of the people. The paper presents other little-known green faces of the city. Nature rapidly occupied degraded and post-industrial areas with or without human assistance. Today, many of these areas are covered by legal protection: one is related to the protection of the area (nature reserve), and two additional forms of individual protection (documentation sites and three natural and landscape complexes). The author gave attention to touristic, recreational, and educational significances in both revitalized and protected green areas of the city.

Keywords: urban areas, degradation, protected areas, protected objects, Bytom, Silesian province